

цінностей. На основі текстів-взірців учні 6, 7, 8 класів розширюють знання про ціннісні орієнтири, концептосферу української нації. Особливої уваги слід надати засвоєнню норм українського етноетикету, що сприяє розширенню етнокультурної компетентності та подальшому розвитку особистісних рис характеру. Мовленнєві вміння вдосконалюються в процесі активної систематичної роботи над навчальними текстами (виразне читання, аналіз, бесіда за змістом, переказування, імітація, реконструювання, конструювання, моделювання, трансформація), а також створення монологів та діалогів на основі здобутих знань етнопедагогічного змісту.

Третій етап зумовлює систематизацію знань, активізацію мовної, мовленнєвої та етнокультурної компетентності учнів. Основні напрями навчальної роботи забезпечують удосконалення мовленнєвих умінь і навичок активного використання набутих етнознань на основі аналізу національно-культурних текстів, оволодіння концептосферою української нації, активне застосування здобутих знань у власних монологічних та діалогічних висловлюваннях етнопедагогічного змісту різних типів, жанрів і стилів мовлення.

Таким чином, когнітивна методика має важливе значення для сучасного уроку української мови, оскільки передбачає навчання мови, формування національно-мовної особистості, починаючи з пізнання та досконалого оволодіння учнями концептами як елементами національно-мовної картини світу. Особливої цінності когнітивна методика набуває в реалізації етнопедагогічного підходу до вивчення мови, що спирається на ідеї етнізації навчально-виховного процесу, забезпечує широке використання народнопедагогічного дискурсу, який демонструє лінгвоментальну систему українського етносу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. Пентилюк М.І. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
2. Традиції української педагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі школи / За ред. В. Вугрич, П. Ігнатенко, М. Стрункої. – К., 1993. – 85 с.
3. Шпенглер О. Закат Европы. – Новосибирск, 1993. – С. 198.

УДК 371.3

Заболотна І.О.

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ ЯК ЗАСІБ ЗАСВОЄННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ

Стаття присвячена проблемам використання комплексного аналізу тексту на уроках української мови з метою засвоєння учнями естетичної функції мови. Автор пропонує трактовку поняття “комплексний аналіз тексту”, виділяє принципи проведення такого виду аналізу, пропонує варіанти схем комплексного аналізу тексту, обґрунтовуючи сутність методики, спрямованої на відпрацювання учнями умінь і навичок визначати естетичні функції мовних одиниць-репрезентантів визначених концептів.

The article studies the problems of using the complex analysis of the text at the classes of Ukrainian language with the purpose of learning by pupils the aesthetics function of the language. The author gives the interpretation of the concept “the complex analysis of the text”, distinguishes the principles of conducting of such type of analysis, and gives variants of schemes of the complex analysis of the text. The author proves the main points of methodic that are directed to learning by pupils the abilities how to determine the aesthetics functions of the language units that represent the definite concepts.

Учні загальноосвітньої школи засвоюють українську мову в різноманітних функціях – комунікативній, пізнавальній, об'єднуючій, емоційно-експресивній, естетичній. Переваги тієї чи іншої функції в процесі навчання зумовлені ситуацією мовленнєвого спілкування та мотивацією використання мови. Зміст шкільного курсу української мови відповідно до чинних програм, стандарту та концепцій мовної освіти містить соціокультурний компонент, що посилює роль естетичної функції, спонукає до оволодіння естетикою слова. Програма передбачає “вироблення умінь сприймати мову як мистецьке явище, що має естетичну цінність” [2: 97].

Тому зростає важливість осмислення естетичної функції мови, особливо в художньому мовленні, де мовні одиниці викликають естетичні почуття людини, сприяють формуванню національно-мовної особистості. Учитель-словесник на уроках української мови має репрезентувати естетичну функцію мови, адже багатство й краса рідного слова допомагають учням оволодіти культурою спілкування, точно сприймати чужі висловлювання й правильно формулювати власні думки та почуття.

У науковій літературі розкриваються окремі питання репрезентації естетичної функції мови, зокрема сутності естетичної функції, її зв'язку з іншими функціями мови (В.Аврорін, Ф.Бацевич, Р.Будагов, О.Горшков, В.Дроздовський, Н.Мечковська та ін.), особливостей засвоєння учнями естетичної функції української мови (О.Кучерук, В.Марко, Н.Миронюк, Н.Миропольська, Л.Моїсєєва, Є.Пасічник, М.Пентилюк, В.Сухомлинський та ін.), психологічних та психолінгвістичних засад аналізу естетичного потенціалу мовних одиниць (Л.Виготський, М.Жинкін, І.Зимня, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн та ін.).

Сучасна лінгводидактика звертає увагу на розробку та з'ясування шляхів репрезентації естетичної функції української мови в загальноосвітній школі, виробленню способів і засобів навчання, ефективної системи роботи над усвідомленням учнями естетичної функції мови (Л.Кулибчук, Т.Мельник та ін.), вихованню мовної особистості засобами мови (Т.Донченко, Ю.Караулов, Л.Мацько, Л.Паламар, Л.Струганець та ін.). Учені доводять, що мова здатна викликати естетичні почуття, вона “є засобом формування та вираження духовності” [1: 119].

Мова є важливим елементом кожної національної культури, вона поєднує світ зовнішніх явищ, подій, процесів з внутрішнім духовним світом людини, рівень духовного розвитку якої залежить від умінь творчо засвоювати й розвивати національну та світову культуру. Система мовних одиниць відображає не лише предметність слів, а й ментальність народу, загальнолюдських цінностей, адже він виражений через цю предметність [3: 13].

Одним із важливих засобів репрезентації естетичної функції української мови вважаємо комплексний аналіз тексту, суть якого полягає в цілісній ідейно-тематичній характеристиці структури й семантики тексту, виділенні мовних одиниць, що викликають естетичні переживання. З'ясування особливостей цього виду аналізу й є **метою** цієї статті. Основні **завдання** публікації: визначення суті естетичної функції мови, виявленої в текстах для аналізу, виділення принципів і шляхів проведення комплексного аналізу тексту, спрямованого на вироблення в учнів умінь та навичок визначати естетичні функції мовних одиниць – репрезентантів певних концептів.

Естетична суть мови зумовлена творчою діяльністю народу, почуттями, які він уклав у неї, і полягає у здатності збуджувати естетичні смаки й оцінки. Так, І.Огієнко довів, що в мові позначився дух її носія – народу, що мова – “це найясніший вираз нашої психіки, ...поки живе мова – житиме й народ” [4: 240]. О.Потебня розглядав слово насамперед як “творчий акт мовлення, а не як комунікативну одиницю”. У слові вчений виділив три структурних елементи: зовнішній знак значення (єдність звуків), внутрішній знак значення (пряме значення), саме значення (контекстуальне, переносне значення). “Внутрішня форма слова, яке проголошене мовцем, – на думку вченого, – дає напрям думці слухача..., слово однаково належить і мовцеві, і слухачеві” [5: 40].

У методиці комплексного аналізу тексту частіше використовуються тексти художнього стилю мовлення. Тому вчитель-словесник, готуючи учнів до естетичного

сприймання мистецтва слова, ознайомлює їх з виражальними засобами, що містять естетичний та інформаційний потенціал тексту. Насамперед це метафоричне вживання мовних одиниць – слів, словосполучень і речень, наявність тропів і стилістичних фігур. Адже вони викликають емоції, пробуджують естетичні почуття, утверджують моральні якості особистості.

Особливе місце в репрезентації естетичної функції мови належить такому мовному явищу, як синонімія. Від правильного вибору синонімів залежить експресивне й емоційне навантаження тексту. Під час комплексного аналізу тексту на уроках мови важливо показати учням зв'язок окремих слів з синонімічним рядом. У процесі комплексного аналізу слід звертати увагу на своєрідність лексичного значення залежно від контекстуальних умов, спонукати учнів до висловлювання власних думок, зумовлених естетичним сприйняттям поезики художнього тексту.

Ті засоби рідної мови, що наділені естетичними можливостями, допомагають учневі активізувати думки й почуття. А це сприяє свідомому пізнанню довкілля, інтелектуальному й емоційно-естетичному збагаченню, умінню розшифровувати закладену в художньому тексті інформацію, яка в словесному контексті може бути фактуальною (реальні події, імена, дати тощо), концептуальною (власна позиція автора) та підтекстовою (те, що приховане в тексті, те, що читач домислює сам). Концептуальна й підтекстова види інформації потребують умінь розуміти глибинний смисл тексту, відчувати підтекст і насолоджуватися естетикою слова.

Комплексний аналіз тексту передбачає використання інших методичних прийомів – стилістичного експерименту, конструювання висловлювань тощо. Робота, спрямована на розвиток в учнів мовного чуття, дасть змогу засвоїти універсальну функцію слова – водночас передавати поняття, створювати художній образ, викликати естетичні переживання.

Вплив художнього твору на учнів під час аналізу тексту тісно пов'язаний з психічними процесами, що стосуються сприймання (декодування) тексту. Тому важливим завданням словесника є стимулювання активних творчих форм діяльності з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей учнів, розвиток естетичного, чуттєвого сприймання й відтворення картини світу.

Учителю-словеснику необхідно враховувати, що естетичний досвід розглядається і як особистісна цінність. Головним предметом уваги під час комплексного аналізу тексту має стати конкретна людина з її можливостями самостійно сприймати, оцінювати й творити прекрасне в житті та мистецтві. Але естетичний досвід набуває характеру особистісної цінності лише тоді, коли він акумулює в собі вплив духовних цінностей суспільства, засвоєння знань, понять та уявлень про прекрасне, а також засвідчує про можливості людини самостійно входити у світ естетичних надбань суспільства, активно використовувати їх духовний і виховний потенціал.

Естетична функція мови найбільш виразно репрезентується в поетичних текстах. Тому з метою засвоєння учнями старшої школи на уроках української мови цієї функції пропонуємо комплексний аналіз поезій. Відповідно до програмових вимог, старшокласники вже мають бути обізнані з особливостями мовних одиниць усіх рівнів, повинні визначати функціональне навантаження звуків, слів, речень у контекстному оточенні.

Комплексний аналіз тексту пропонуємо проводити переважно за такими основними напрямками, як-от: ідейно-змістовий аналіз; аналіз звукової естетики; аналіз словесної естетики; аналіз граматичної естетики.

Аналіз естетичної функції мови здійснюємо, дотримуючись таких частково-методичних принципів: ідейно-формальної єдності (аналізувати вплив граматичних форм на розкриття теми, основної думки твору); емпатичності (виділяти мовні засоби, що викликають співчуття до героїв твору, зокрема в ліричному творі – до ліричного героя); самооцінки почуттів (оцінювати власні почуття, що виникають внаслідок сприйняття тексту); інформаційної виразності (аналізувати мовні одиниці, що передають фактуальну, концептуальну, підтекстову види інформації).

Аналізуючи текст художнього стилю, виходимо з того, що література – це форма художньої діяльності людини, у процесі якої естетично опановується світ, засвоюється концептуальна картина світу через звук, слово, речення. Слід пам'ятати, що слова в художньому тексті можуть відтворювати кольори або звуки. Інструментом створення словесної музики в художніх текстах виступають також ритм, милозвучність та нагромадження голосних чи приголосних для емоційного впливу, створення певного образу тощо.

Покажемо приклад комплексного аналізу тексту за різними напрямками на матеріалі вірша Ю. Сліпка:

Ми забрели у ніч, цвяховану зірками,
Де сонну оболонь воложила роса.
І верби та лоза ступали поруч з нами,
І лагідна Лугань тужила за човнами,
І блідий молодик до круч перевисав.

І спала з наших пліч багатолітня втома,
Розвіялися з душ незбагнені жалі;
Хоч нам таки давно вже й сивина відома
І поблизу чека непрохана судома,
І праця нелегка, й турботи чималі.

Ми ніжними були, як в юності достоту,
І думи нас несли прозоро-голубі,
Як пісня молода, як шепіт коло плоту,
Де ждала ти мене, загорнута у цноту –
Оту, що й дотепер ясніє на тобі.

I. Ідейно-змістовий аналіз:

1. Жанрово-тематичні особливості поезії (інтимна лірика, образ кохання, ніжності, краси почуттів, жалю, турботи: “ніжними були, як в юності”, “поблизу чека непрохана судома, і праця нелегка, й турботи чималі”, “лагідна Лугань тужила за човнами”, “спала з наших пліч багатолітня втома, розвіялися з душ незбагнені жалі”).
2. Головна думка твору (сила почуття кохання, його багатогранність – “ми ніжними були, як в юності достоту”).
3. Естетичні почуття, які викликає твір (полікатегоріальні: співчуття, радість, жаль, смуток, надія на краще тощо).
4. Сміслові чинники (реалії) передачі або виникнення почуттів (чисте, світле кохання, ніжність, терпіння, стриманість стосунків тощо).
5. Мовні одиниці, які відтворюють авторську концепцію (звуки, лексичні одиниці, речення (насамперед відокремлені члени та складносурядні речення).

II. Аналіз звукової естетики:

Звукові одиниці, що репрезентують естетичну функцію мови, впливають на виникнення почуттів (наприклад, асонанс: де сонну оболонь воложила роса; алітерація: і лагідна Лугань тужила за човнами, блідий молодик; звукоповтори: і, ми, ритмомелодика поезії, створювана звуками тощо).

III. Аналіз словесної естетики:

Лексичні, фразеологічні одиниці, що репрезентують естетичну функцію мови, впливають на виникнення почуттів.

Сміслові навантаження окремих лексем, зокрема й ключових слів: лагідна, блідий, багатолітня, ніжні, нелегка, непрохана, прозоро-голубі; воложила, ясніє, забрели, ступала, перевисав, несли, ждала. Контекстуальні антоніми (сивина – юність). Тлумачення слів: достоту (справді, дійсно, істинно, точно); цнота (добродієність, чеснота, невинність,

непорочність); судома (образно – горе, біда); оболонь (заплавні луки); молодик (народна назва однієї з фаз місяця, коли його освітлена частина має вигляд вузького серпа).

IV. Аналіз граматичної естетики:

Морфологічні, синтаксичні одиниці, що репрезентують естетичну функцію мови, впливають на виникнення почуттів.

Смислове навантаження на дієсловах (див. III), дієприкметниках (цвяховану, загорнута), прикметниках (див. III), іменниках (ніч, зірки, роса, Лугань, човни, молодик, пісня, втома, сивина, жалі, судома, праця, турботи, шепіт тощо). Відтворення плинності часу за допомогою складнопідрядних речень з підрядною означальною частиною, складносурядних з відношеннями послідовності подій, відокремлених означень, виражених дієприкметниковими зворотами.

Наведений приклад комплексного аналізу тексту як засобу засвоєння естетичної функції мови цілком не вичерпує всіх аспектів проблеми. Робота з учнями доводить необхідність більшого інтегрування лінгвістичного й літературознавчого видів аналізу, який називають філологічним аналізом. Методика такого виду аналізу потребує подальшої розробки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К., 1995. – 251 с.
2. Книга для вчителя української мови та літератури /Упоряд. Н.І. Шинкарук. – Харків., 2005. – 352 с.
3. Кучерук О. Засоби естетичної виразності мови та їх вплив на учнів //Дивослово. – 1998. – №3. – С. 13–15.
4. Огієнко І. Українська культура. – К.: Абрис, 1991. – 272 с.
5. Потебня О. Думка й мова // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубицької. – Львів, 2001. – С. 40.

УДК 371.3

Кондратенко Г.М., Рідкоус О.В.

НЕСТАНДАРТНІ УРОКИ В ШКОЛІ: КЛАСИФІКАЦІЯ, СТРУКТУРА, МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ

У роботі розглядається проблема теорії і практики використання у школі нестандартних уроків. Запропоновано авторський підхід до класифікації нестандартних уроків відносно педагогічних технологій навчання. Проаналізовано методику реалізації педагогічних інноваційних технологій на таких уроках у школі.

The problem of the theoretical and practical usage of the unstandard lessons at school is considered in this article. The author's approach to the classification of the unstandard lessons concerned pedagogical technologies of teaching is offered here. The methodology of realization of the pedagogical technologies at the untraditional lessons at school is analyzed in this article.

Пошук шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках – не нова проблема в дидактиці. Проблемами методики уроку, шляхів його вдосконалення переймалися багато вчених і вчителів таких, як А.М.Алексюк, Ю.К.Бабанський, Є.М.Ільїн, М.І. Махмутов, В.О.Оніщук, І.П.Підласий, Д.О.Тхоржевський, Н.М. Яковлев та багато інших. На небезпечну тенденцію зниження інтересу учнів до занять, яка з'явилася в нашій школі ще в середині 70-х років, масова практика школи відреагувала нестандартними уроками. Головна мета таких уроків – пробудження и утримання інтересу до навчальної праці. В різних роботах,